	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

Сондықтан аталған сөз табының бойында субстантивтенумен қатар адвербиалдануға да бейімділік бар.

Бұдан адвербиалдану құбылысының сын есімдердің сапалық түріне ғана тән екендігі белгілі. Алайда қатыстық сын есімдер адвербиалданбайды деуге де толық негіз жоқ. Ол тілдің үнемі даму үстінде болатын құбылыс екендігімен түсіндіріледі.

Тұжырымдар

1. Сын есім семантикалық сипаты мен грамматикалық құрылымы тұрғысынан өзіндік ерекшеліктері бар дербес сөз табы.
2. Сын есімдердің басқа сөз таптарымен қарым-қатынасы белгілі бір конверсиялық құбылыстар арқылы жүзеге асады.
3. Шырай категориясы сапалық сын есімнің тұлғалану сипаты болып табылады.

Бақылау сұрақтары:

1. Сын есімдердің зат есімдерден, үстеулерден ажырату тәсілдері, категориялық белгілер

Дәріс бойынша әдістемелік нұсқау

Сын есімдердің дербес сөз табы ретіндегі лексика-грамматикалық сипатын, шырай категориясының сапалық сын есімдермен арақатынасын тереңірек меңгеру мақсатында қарастырылған мәселелерге қатысты ғылыми тұжырымдарды салыстыра саралаған жөн.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Салқынбай А. Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. – Алматы, 1998.
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы 1992.
3. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы, 1992.
4. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы, 2007.
5. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002.
6. Аханов К. Грамматика теориясының негіздері. – Алматы, 1996.
7. Шәкенов Ж., Қазіргі қазақ тіліндегі сын есімдер категориясы. – Алматы, 1961
8. Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы, 2007.

№9 - дәріс

Тақырыбы: Сан есімнің лексика-грамматикалық сипаты.

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

Мақсаты: қазақ тіліндегі сан есімдердің сөз таптары жүйесіндегі орны, ерекшелігі, мағыналық топтары туралы мәлімет беру, есімдіктің жалпы тіл білімінде, оның ішінде қазақ тіл білімінде зерттелуіне шолу жасай отырып, лексика-грамматикалық ерекшелігі, мағыналық топтары, түрлену жүйесі туралы түсінік беру.

Дәріс жоспары:

1. Сан есім, оның сөз табы ретіндегі ерекшелігі.
2. Сан есімнің мағыналық топтары.
3. Синтаксистік қызметі.
4. Есімдіктердің зерттелуі.
5. Есімдіктердің лексика-грамматикалық сипаты.

Негізгі ұғымдар: жіктеу, сілтеу, сұрау, өздік, белгісіздік, болжалдық, жалпылау есімдіктері, прономиналдану, субстантивтік, атрибутивтік, дейкисис, есептік, реттік, болжалдық, жинақтық, бөлшектік, топтау.

Дәріс мәтіні

Сөз таптарының ішінде есімдер тобына сан есімдер де жатады. Мағыналық және қызмет сипатына қарай сан есімдер сын есімдерге ұқсас келеді. Ол ұқсастық: сын есімдер заттың түрлі сындық белгісін білдірсе, сан есімдер зат есімдермен тікелей байланысып, заттық ұғымның әр түрлі сандық сипатын білдіреді.

Мысалы, қалың кітап – төрт кітап, әдемі қалам – он қалам т.с.с. Сан есімдер де, сын есімдер сияқты, зат есіммен тікелей тіркеседі. Бірақ сан есімнің сын есімнен ерекшелігі: зат есіммен тіркеспей де қолданылуында.

Зат есіммен тіркесіп не тіркеспей жеке-дара қолданылуы сан есімнің семантикасына да әсер етеді. Сан есімдердің жалпы сандық ұғымдардың (бір, бес, жеті т.б.) атауын білдіруі олардың зат есімсіз қолданысына байланысты. Ал кері жағдайда, яғни зат есіммен тіркескенде олар жалпы сандық ұғымды емес, өзі тіркескен заттың нақты, дәл санына қатысты мағынасын білдіреді. Мысалы: бес-бес студент, 201-екі жүз бесінші бөлме. Мұның алғашқыларында мағына жалпы, абстракциялы, ал соңғыларында нақты.

Бұдан сан есімдердің нақты сандық ұғымды білдіруі зат есімдермен тіркесіп қолданылуына байланысты екендігі көрінеді.

Басқа да бірқатар тілдердегі сияқты, қазіргі қазақ тілінде де сан есімдер – дербес сөз табы. Қазақ тіліндегі сан есімдердің ерекшелігі алуан түрлі /1,294/. Ол ерекшеліктер сан есімдер тобындағы сандық атауды білдіретін сөздердің лексика-грамматикалық және грамматикалық сипатымен, қызметімен байланысты сипатталады.

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

Морфологиялық құрамы жағынан сан есімдер дара және күрделі болып бөлінеді. Дара сан есімдерге негізгі және туынды сан есімдер жатады.

Бұл орайда А.Ысқақовтың пікіріне баса назар аударуға болады. Ғалым күрделі сан есімдердің жасалу жолын қосылмалы және көбейтілмелі жол деп екіге бөліп атап көрсетеді /2, 284/.

Тілімізде семантикалық жағынан сандық ұғымды білдіретін, бірақ сан атауы ретінде қолданылмайтын сөздер де бар. Мұндай сан мағыналы сөздердің ғалым Ә.Хасенов үш түрін көрсетеді:

- 1) сан есімнің тура, яғни дәл сан мағынасын білдіретін сөздер;
- 2) абстрактылы сан ұғымды сөздер;
- 3) сәттік (нумеративтік) сөздер /1, 300/.

«Қазақ грамматикасында» мұндай сөздерді салмақ, көлем, қалыңдық, қашықтық, ұзындық және т.б. топтарға бөліп көрсетеді /3, 470/. Аталған сөздер сандық ұғымда қолданылғанмен, лексика-грамматикалық ерекшеліктеріне қарай сан есімдерден басқа сөз таптарының ішінде қарастырылады.

Сан есімдер түрленбейтін сөз табы бола тұра, оның кейбір мағыналық топтарының жасалуында септік, көптік жалғауларының қолданылатыны тілде қалыптасқан заңдылық. Сан есімдер құрамындағы мұндай қосымшалардың сөз тудырушы бірліктер ретінде қаралып жүргендігі де белгілі.

Ғалым Ы. Мамановтың алты-алтыдан, бесінші, он бестер тәрізді сөздердің құрамындағы қосымшаларды «сөз тудырушы емес, сөздің грамматикалық формасын жасаушы бірліктер санатына жатқызуы» /5,11/ сан есімдер құрамындағы грамматикалық формалардың мағыналық қырларын кеңінен қарастыруды қажет етеді.

Сан есімнің сөйлемдегі атқаратын негізгі қызметі анықтауыш екендігі белгілі. Алайда сан есімдер тек заттың сан мөлшерін ғана анықтамайды. Сонымен қатар белгілі бір сөз таптарымен де синтаксистік байланысқа түсіп, нәтижесінде сөйлемде анықтауыштан басқа да сөйлем мүшелері қызметінде жұмсалады.

Тұжырымдар:

1. Сан есімдер – лексика-семантикалық, морфологиялық және синтаксистік ерекшеліктері бар есім сөз таптарының бірі.
2. Сан есімдер басқа сөз таптарынан морфологиялық және жасалу жолы жағынан ерекшеленеді.
3. Сан есімдердің грамматикалық мағынасын грамматикалық формалардың мағыналық бір қырын танытады.
4. Есімдік затқа, заттық белгіге қатысты ұғымдарды ықшамдап жеткізуші сөз табы ретінде мағыналық сипатының жалпылығымен ерекшеленді.

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: Бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

5. Өзіне тән түрлену жүйесі, грамматикалық категорияларының болмауына қарамастан, орынбасар сөз табы қызметінде түрлене алады.

6. Мағыналық ерекшеліктерінің ішкі сипатына қарай олар жеті түрге бөлінеді.

Бақылау сұрақтары:

1. Сан есімдердің семантика-морфологиялық топтары

Дәріс бойынша әдістемелік нұсқау

Дәріс мәтінінде келтірілген тұжырымдар негізінде сан есімнің сөз табы ретіндегі ерекшелігі, морфологиялық сипаты, мағыналық топтары, басқа сөз таптарымен байланысы туралы қосымша ақпарат алу, дәріс мәтінінде келтірілген тұжырымдар негізінде есімдіктің сөз табы ретіндегі өзіндік ерекшеліктері мен белгілері, орынбасар сөз қызметіндегі түрлену сипаты, қолданысы мен тұлғалық белгілеріне қатысты қосымша білім қорын жинау.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы: Санат, 1996.
2. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология – Алматы, 1992.
3. Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002.
4. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992.
5. Маманов Ы. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы, 2007.
6. Ибатов Ә. Қазақ тіліндегі есімдіктердің тарихынан. – Алматы, 1966.
7. Қазақ грамматикасы. – Астана: Елорда, 2002
8. Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. – Алматы, 2007
9. Салқынбай А. Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. – Алматы, 1998

№10 - дәріс

Тақырыбы: Есімдік, мағыналық топтары, түрлену жүйесіндегі ерекшелігі

Мақсаты: қазақ тіліндегі сан есімдердің сөз таптары жүйесіндегі орны, ерекшелігі, мағыналық топтары туралы мәлімет беру, есімдіктің жалпы тіл білімінде, оның ішінде қазақ тіл білімінде зерттелуіне шолу жасай отырып, лексика-грамматикалық ерекшелігі, мағыналық топтары, түрлену жүйесі туралы түсінік беру.

Дәріс жоспары:

1. Есімдіктердің зерттелуі.